
METATEKSTUALNOST PRIPOVJEDAČKOG POSTUPKA DUBRAVKE UGREŠIĆ

Anka Vučinić-Gujić

The article deals with the phenomenon of creative process and the role of literature in the changed system of values. Dubravka Ugrešić depicts the contemporary literary scene in an ironic manner, using the postmodernist process (fragmentarity, intertextuality, metafictionality, etc.) for a complex consideration of the narrative act.

O ulozi književnosti i značaju pisane riječi kazano je puno s različitih stanovišta (umjetničkog, psihološkog, sociološkog i dr). Međutim, refleksivni pristupi pokrenuli su i brojna pitanja, poput onog ko ima kontrolu nad tekstom, da li autor ili sama priča i u kojoj mjeri književna djela utiču na čitaoce. Ako se književnost shvati kao komunikacija u kojoj su bitni činioци autor, djelo i čitalac, onda se može prihvatiti Jausova teorija recepcije u kojoj je uloga čitaoca dominantna u razumijevanju cjelokupnog komunikacijskog procesa. Iako je, prema mišljenju Tomasa Mana, pisac onaj za koga je pisanje teže nego drugim ljudima, čitalac dekodira poruku na osnovu poznavanja književnosti i dosadašnjeg iskustva. Aleksandar Genis, ruski pisac koji živi u Americi, smatra da se majstorstvo čitanja kristališe kroz čitav život i nikad ne doseže granice, jer osnovni cilj čitalačke aktivnosti treba da bude čisto zadovoljstvo.

Tomas Man u noveli *Tonio Kreger* umjetnost prikazuje kao sferu koja umjetnika udaljava od društva i života. Položaj umjetnika nosi sa sobom ambivalentnost – s jedne strane želi biti kao drugi, srođen s okolinom, a s druge, nutrinom unutrašnjeg bića izdvojen je iz socijalnog miljea. Odatle potiče umjetnikova vječita težnja da se vrati svijetu običnosti i otud iskaz protagoniste – *Književnost nije poziv, već prokletstvo*.

Andrić je spisateljski poziv izjednačavao sa pustinjским životom a zadatak pisca uočavao u pomoći čovjeku da se snađe u psihičkom i moralnom vrtlogu u kome živimo oduvijek. Josif Brodski daje primat čitanju poezije za razvijanje estetskog ukusa, smatrajući je najkondezovanijim oblikom ljudskog iskustva.

Dubravka Ugrešić u romanu *Lisica* pokreće brojna pitanja povodom stvaralačkog postupka, a podnaslov prvog dijela romana je *Priča o tome kako nastaju priče*. Potrebe za upitanošću i demistifikacijom kao postmodernistička svojstva nalaze se na prološkoj granici teksta. Iako je promišljanje književnika nad pripovjedačkim činom neminovno, odgovori često izostaju, što je, dodaje autorka, možda i bolje, „jer bi se od književničkih razmišljanja na tu temu dala sastaviti pozamašna antologija besmislica“. Već na početku romana, u duhu postmodernizma autorka zastupa skepticizam i relativizam, a refleksije su protkane suptilnom ironijom.

Aludira na naivnost čitalaca u prihvatanju besmislenih autorovih izjava o nastanku teksta, poput romanopisca za kojeg je bejzbolska utakmica i lopta koja je poletjela u vazduh bila trenutak otkrovenja. Izbjegavanja preciznog odgovora pisaca o stvaralačkim impulsima i tehnikama upoređuje s ljekarom koji u razgovoru s pacijentima koristi latinske nazive kako bi u odnosu na njih pokazao nadmoć.

U centru literarne opservacije Dubravke Ugrešić je Boris Pilnjak, avangardni i osporavni ruski pisac, koji u svojoj kratkoj

Priči o tome kako nastaju priče na neobičan način promatra sudbinu pisaca. Podsticaj za priču pružili su mu japanski hram lisice i autobiografija Sofije Gnedih Tagaki, mada za otkrivanje semantičnosti teksta nije odlučujući odnos između fikcije i faksije. Fabularni tok *Priče o tome kako nastaju priče* prati skromnu djevojku Sofiju iz Vladivostoka koju blizina prostora življenja povezuje s japanskim oficirom Tagakijem, a njihova ljubav odolijeva brojnim socio-kulturnim preprekama i iskušenjima koja donose nestabilna vremena. Međutim, roman koji je napisao Tagaki i koji je ogolio njihov život bio je za Sofiju bolno saznanje da je njeno bivstvovanje bilo materijal za Tagakijevo posmatranje. Tako u romanu *Lisica* postoji priča u priči (autorka, Pilnjak, Tagaki), ali ih sve čudnom niti vezuje simbolika lisice. Pilnjaka sudbina vodi u planinu gdje je hram lisice na kome razmišlja o nastanku priče. „Lisica je utjelovljenje lukavosti i izdaje. Ako se duh lisice useli u čovjeka, rod tog čovjeka je proklet. Lisica je totem pisca.“ (Ugrešić, 2017: 10) Autorka daje saglasnost Pilnjakovoj opservaciji o lisici kao duhovnom obilježju pisca, čime relativizuje ulogu savremenog književnika.

Postmodernistički manir uključuje povratak tradiciji, ali i njeno osporavanje, pa u tom duhu autorka ukršta već prerađene teme i simbole stvarajući time artefakt.

„Lisičje simboličko značenjsko polje u gotovo svim mitološko-folklornim tradicijama podrazumijeva lukavost, spretnost, laskavost, prevaru, laž, licemjerje, prijetvornost, sebičnost, podlost, samoljublje, lakomost, zavodljivost, seksualnost, osvetoljubivost, usamljenost. Lisica se u mitološko-folklornim tekstovima najčešće povezuje s nekom ‘sumnjivom’ rabotom, ona zna zapasti u nevolje, pa se smatra i gubitnicom, i zbog svojih osobina nikada nije u doticaju s višim mitološkim bićima. Ona je u simboličkom čitanju smještena u nižu mitološku sortu.“

„Lisica je u zapadnjačkoj i istočnjačkoj folklorno-mitološkoj imaginaciji najčešće trikster, prevratnica, ali se pojavljuje i kao demon, vještica i ‘ukleta nevjesta’, ili je, kao u kineskoj mitologiji, životinjsko obličje umrle ljudske duše. U zapadnjačkoj folklorno-mitološkoj imaginaciji lisica je najčešće predstavljena u muškom rodu (reineke, Reynard, renart, reinart), a u istočnjačkoj u ženskome. U kineskoj (huli jing), japanskoj (kitsune) i korejskoj (kumiho) mitologiji lisica je majstorica prijetvorbe, simbol smrtonosnog ženskog erosa, demon, majstorica stvaranja iluzija.“ (Ugrešić, 2017: 14)

Pilnjak ponavlja obrazac bajke jer prikazuje djevojku iz prosjeka u potrazi za boljim životom, ali autorka razmatrajući Sofijinu sudbinu, u otkrivanju njene biografije uočava dvostrukost prevare, od Tagakija i od Pilnjaka. „Drugim riječima ona mora proći test poniženja da bi zaradila pravo na vječni život.“ (Ugrešić, 2017: 20) Ubrzo sa pojedinačne sudbine prelazi u opšti ton, što je i cilj intertekstualnog preplitanja diskursa. „Tako se Sofija, mala junakinja kratke priče pridružuje svim onim ženskim književnim likovima koji pronose taj obrazac sve do današnjih dana.“ (Ugrešić, 2017: 20) „Pilnjak je ukrao Sofijinu dušu (lisica kao medijator između dva svijeta, svijeta mrtvih i svijeta živih) ali joj je istodobno podigao književni spomenik.“ (Ugrešić, 2017: 25)

Međutim, Pilnjakova priča autorki je samo polazište za razmatranje savremenih trendova u književnosti, sa ironičnim stavom prema znatno izmijenjenom sistemu vrijednosti. Zato, ona dodaje da bi danas Sofija požurila da slobodno iznese detalje iz intimnog života s Tagakijem i ogoljenost sopstvenog života povećala bi video-materijalom. Nesačuvana privatnost danas bi više bila pravilo nego izuzetak, što ukazuje da su silne transformacije obilježile vrijeme između Pilnjakovog života i sadašnjih stremljenja, a samim tim poetike su pretrpjele

značajne preobržaje. Izjednačavajući ljudsku sudbinu sa fusnotama koje nikada neće imati priliku da budu pročitane, autorka ukazuje samo na privid smislene egzistencije u eri lisica, popularnih likova japanske industrije animiranog filma. „Male modre lisice iz japanskih anime-filmova, s očima okruglim poput bilijarskih kugli, svojim modrim repovima čiste, metu, zameću i Pilnjakovu priču i svoju vlastitu mitološku povijest da bi nas na kraju uspravale modrim smijehom zaborava.“ (Ugrešić, 2017: 33)

Autorka otvara vječno pitanje – gdje se skriva tajna dobro ispričane priče. U smjenjivanju svjetlosti i tame, izrečenog i prećutanog, da li pisac bira priču ili priča njega i na kraju, koliko čitaoci i proučavaoci književnosti dograđuju svijet njenog značenja. Da li je književnost, i uopšte umjetnost, borba protiv osrednjosti, stereotipa ili je možda ljepše sanjati o književnom djelu, a ne stvarati ga? Možda tekstovi međusobno korespondiraju, ali nijesmo u mogućnosti da uočimo tu sponu ili su ljudi hodajući tekstovi za koje su pripojene tuđe biografije a oni toga nijesu ni svjesni. Ostavlja čitaocima da se suoče sa Vollandovom izjavom iz romana *Majstor i Margarita* da rukopisi ne gore. Poigravajući se riječima, dodaje, da ono što zaista ne može izgorjeti – jeste nepostojeći rukopis, „a kada bismo se kladili na vječnost, možda bi baš odsustvo sadržaja imalo veće šanse za pobjedu od prisustva“. (Ugrešić, 2017: 199) Spisateljica oblikuje svoj odnos prema pripovjednoj tradiciji reminiscencijama, rekapitulacijom ili parodiranjem.

Autorkina samorefleksivnost korespondira sa Andrićevom besjedom *O priči i pričanju* prilikom primanja Nobelove nagrade za književnost u kojoj u upitnoj formi razmatra različite mogućnosti nastanka teksta, tj. namjere pripovjedača. Možda pisac priča sebi svoju priču ili želi da pomogne čovjeku

da se snađe, da osvijetli tamne puteve, možda govori u ime svih onih koji nijesu umjeli ili nijesu stigli da se izraze i sl. Borhes je knjigu vidio kao produžetak memorije i imaginacije i smatrao je velikim izumom, poput mikroskopa, teleskopa, telefona i dr.

Međutim, stasavanje novih generacija pod značajnim uplivom tehnologija utiče da brzo donose odluke, ali nemaju vrijeme za sistematičnost, jer je cjelokupan njihov mentalni sklop pretrpio preobražaj, pa se ne može očekivati da se detaljnije bave književnim tekstom. Njihov jezik je redukovan na slike i simbole, a njihove recepcijske mogućnosti u skladu su s njihovim horizontom očekivanja. Autorka je svjesna bespredmetnosti kompariranja prošlog i sadašnjeg vremena jer vremenska distanca pruža drugačiju percepciju prohujalih vremena, protkanu oreolom magičnosti. Autorka se suptilno poigrava simbolikom lisice pomjerajući je iz aure književnosti u sferu opšteg. „Pilnjakova basna o lisici kao simbolu prevare, prema današnjim društvenim kodovima ima suprotno značenje. Moto današnjeg trenutka glasi: lisica je simbol lukavosti i prevare. Ako se duh lisice useli u čovjeka, njegov rod će biti blagoslovljen.“ (Ugrešić, 2017: 31).

U pripovjedačkom postupku Dubravka Ugrešić vješto uklapa citat kao bitnu odliku postmodernizma. Pored Borisa Pilnjaka pominje i Jevgenija Zamjatina, inženjera i pisca koji je tražio da napusti Sovjetski Savez i u pismu Staljinu napisao je: „Pravu književnost ne stvaraju marljivi i poslušni činovnici, nego luđaci, pustinjaci, heretici, sanjari, buntovnici i skeptici.“ (Ugrešić, 2017: 17) Na taj način citatnost i autorkina samorefleksivnost postižu sklad.

Istoriografska metafikcija postiže se interpretativnim procesom, tj. preoblikovanjem zapisa iz prošlosti u svijetlu

sadašnjosti. Autorka parafrazira Isaija Berlina koji u eseju *Jež i lisica* poznate pisce i mislioce dijeli na ježeve i lisice. Ježevi slijede jednu ideju (Dante, Platon, Paskal, Dostojevski, Niče), a lisice karakteriše raznorodnost ideja (Molijer, Gete, Puškin, Džojls). Intertekstualnost u okviru historiografske metafikcije ukazuje na njene različite funkcije a ona i tematski i formalno pojačava tekstualnu poruku. „Lisica zna mnogo stvari a jež samo jednu“ grčki je aforizam koji predstavlja opoziciju između monističkih i pluralističkih moralnih vrijednosti, racionalista i romantičara. Autorka opservira hapšenje pisca Borisa Pilnjaka i primjećuje: „lisica je došla po piščevu glavu da je položi pred noge Velikome Ježu“. Metafiktionalnom refleksivnošću postiže se kritički odnos prema pojedinim diskursima.

Svrstavajući pisce u ekonomsku ili biznis klasu u zavisnosti od medijske izloženosti, Dubravka Ugrešić ističe da je u ovom vremenu možda baš potrebno insistirati na originalnosti kad je puno kopija, oponašanja i kada polako tone autentičnost bivstvovanja i stvaranja. Prilično ironično postavlja pitanje da li i umjetnik treba da glumi prilikom predstavljanja svog djela, kako bi i publika odglumila svoj dio. Jer, dodaje, najsretniji trenuci naših života dizajnirani su kao gluma (vjenčanje, rođenje djece, sahrane) a sve je praćeno scenarijima, video-zapisima i sl. Međutim, uprkos urušenom sistemu tradicionalnih vrijednosti, spisateljica ne gubi nadu u spasonosnu funkciju književnosti, pod uslovom da recipijenti vjeruju u njenu moć i magiju. U suprotnom, književnost je besmislena gomila riječi. „Ali magija ne radi ako su riječi izgovorene uzalud. Zato u svaku priču, čak i u bajku, pogotovo u bajku, mora biti ugrađena komponenta više ‘istinitosti’ (istinitost pritom ne treba miješati s istinom, s uvjerljivošću, sa životnim iskustvom, ni s moralom) jer priča u suprotnom neće ‘raditi’“. Mora postojati dobar razlog zašto ta, baš ta priča mora

biti ispričana. Lisica zna sve trikove, pa ipak često izvlači deblji kraj.“ (Ugrešić, 2017: 303)

Komercijalizacija književnosti odavno je započela, a muzeji slavni književnika pretvoreni su u suvenirnice, ljudi kupuju majice s likom pisca, šoljice s njegovim citatima radije nego njegove knjige. Savremeni čitaoci podliježu modnom trendu. „Šeherezada je priča o tome kako nastaju priče. Jer Šeherezada pričanjem priča, kupuje život za naredni dan. Njena škola kreativnog pisanja traje hiljadu i jednu noć i umjesto školarine u novcu, ona zalaže vlastitu glavu.“ (Ugrešić, 2017: 303) Internet nam danas pruža obilje podataka bez hijerarhijskog sistema vrijednosti, pa su i informacije koje dobijamo na prilično jednostavan i lak način prilično nepouzdan.

U vremenu kad je život luksuz i kad je „toksično“ ključna riječ svakodnevice, spisateljica postavlja pitanje smislenosti književnosti. Dodaje da velikani umjetnosti opstaju zahvaljujući trivijalnim detaljima uz svu njihovu genijalnost, a često im nedostaje skromnost u sagledavanju sopstvenih artefakata. Promišlja o standardima koji pisce čine značajnim umjetnicima i da li je to impresioniranost publike trivijalnim podacima, odnosno brojem napisanih stranica. Estetsko-vrijednosne kategorije gube bitku pred kladionicom književnih nagrada, a današnje književne festivale upoređuje sa srednjovjekovnim vašarima na kojima pisci više ne insistiraju na čitanju, već animiranju i zabavljanju publike. Pretraživanjem interneta slabi mogućnost linearnog čitanja, pa čitalac bira laganiju strategiju i pristup tekstu. Milivoj Solar, istaknuti teoretičar književnosti, smatra da se književnost u doba postmodernizma kreće između težine i lakoće, kako života tako i pisanja, pa se u takvom stanju zaključci prepuštaju čitaocima. „Ne radi se zato samo o tehnici više mogućih završetaka, krnjih priča koje se prekidaju umjesto da

se završavaju i stalnih ironijskih obrta koji na kraju i sami sebe poništavaju. Radi se i o nekoj vrsti duboke nedoumice: mora li se književnost suočiti s temeljnim pitanjima opstanka suvremene civilizacije, pa se zbog toga donekle i odreći vlastite autonomije ili mora ostati ipak samo i isključivo književnost, jer i ono što se smatra samo zabavom ima u životu mnogo veću ulogu nego što su to 'ozbiljne' djelatnosti, poput znanosti, politike i filozofije.“ (Solar, 2012: 346)

Bez obzira da li je lisica prevrtljiv ženski demon, totem pisca ili uopšte čovjeka, u funkciji je otkrivanja njegovih različitih pojavnosti i ispoljavanja, a samim tim i mogućnosti stvaralačkog postupka. Postmodernističke odlike (intertekstualnost, fragmentarnost, metafikcionalnost i dr.) doprinijele su kompleksnijem razmatranju uloge pisca, čitalaca i uopšte književnosti. Snažnom samorefleksivnošću i otvaranjem brojnih pitanja na koja se ne pružaju decidni odgovori, ostvarena je mogućnost disperzivnog posmatranja umjetnosti i stvaralačkog čina.

Literatura:

- Ugrešić, D. (2017), *Lisica*, Beograd: Booka.
- *Andrićev azbučnik* (iskustva, zapažanja i misli); izabrao i sastavio Slobodan Glumac, (1996), Novi Sad.
- Borhes, H. (1990), *Usmeni Borhes*, Beograd: Izdavačko preduzeće Rad.
- Carr, N. (2011), *Što Internet čini našem mozgu*, prev. Ognjen Strpić, Zagreb: Jesenski i Turk.
- Man, T. (2014), *Smrt u Veneciji*, Tonio Kreger, Podgorica: biblioteka Vijesti.
- Hačion, L. (1996), *Poetika postmodernizma*, Novi Sad: Svetovi.
- Solar, M. (2012), *Povijest svjetske književnosti*, Podgorica: Institut za crnogorski jezik.
- Majenova, M. R. (2009), *Teorijska poetika*, Beograd: Glasnik.